

Жазушының ашаршылық уақыттағы обал мен сауаптың салмағын таразылағанда қырылған халық өз алдына, үш балапанның обалын өкіметке артуы оқырманға ой тастайды. Тіпті, автор Өріктің кейіннен қылтамақтан өлгені туралы мәлімет бергенде “Жалғанның емес, жаратқанның аштығы. Бәлкім, баяғыда, ұяда үзілген үш балапанның обалы” дегенді де тегіннен тегін айтып тұрған жоқ. Обалдың киесіне сенім артқан Мағауин “Сонда... адамның қолымен жасалған аштықта топандай қырылған мың сан бала, тұтас бір халықтың обалы қайда?!” - деп еді атам кейінгі бір сөзінде” деу арқылы осы аштыққа ұшыраған қазақтың тағдырына жауаптылар да сыбағасын алуы тиіс деген тұжырым жасайды.

Жазушының әңгімедегі осы оқиғасын қорытындылауы да ерекше. “Ел аман, жұрт тынышта, тамағы тоқ болмаса да аштықтан аулақ атпал азаматтар кара ләйлектің ұясын талқандап, қатарынан қиылған төрт балапанның етіне тойып, сорпасын ішіп отырғанда, мен, әрине, обал-сауап туралы байыздап ойламасам да, қатты тіксінгенім анық еді” деп кейінгі тіршіліктегі келеңсіз жайттарды еске алып, сынға алғанда да болашақ ұлттық тағдырын ойлағаннан еді. Қалай болғанда да бұл әңгімесінде кара ләйлек құсының алдағы уақытта да сақталуына мән берген қаламгердің азаматтық тұлғасы айрықша таныла түседі.

Қорытынды. М.Мағауин “Бір уыс бидай”, “Бір қадақ бидай”, “Қара Ләйлек” әңгімелерінде ашаршылық мәселесіне кеңінен тоқтала отырып, өзінің ой-тұжырымдарымен де бөлісіп отырды. “Жеке жазушының шығармашылық поэтикасын айқындайтын көркемдік компоненттер – заттар әлемі, кейіпкер, оқиға” [б, 219 б.] десек, осы әңгімелерінде өз ұлтының өткеніне көз тастап, тарихи құбылыстарды барынша көркемдік шындықпен өрнектей алды. Алынған оқиға да, оған сай кейіпкерлері нанымды. Ұлттық құндылықтарымыздың уақыт өте келе біртіндеп жойылып кетпеуіне аса қырағылық танытқан қаламгер осы шағын прозасы арқылы кие, обал, сауап сияқты қазақи ұғымдарды да келешек ұрпақтың санасына құюды өзіне мақсат еткен тәрізді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Кекілбайұлы Ә. *Кесек тұлға/Кітапта: М.Мағауин. Көк мұнар.* – 2004. – 5-б.
- 2 Асанов Ж. *Келісім //Заман-Қазақстан.* – 1996. 13 қыркүйек.
- 3 Баяндин Қ. *Өмірдің өзіндеі өрнектелген//Егемен Қазақстан.* – 2002. - 30 қараша, 4 б.
- 4 Мағауин М. *Шығармалар жинағы. Он үш томдық 1960-2002 жж. Бірінші том.*
- 5 Мағауин М. *«Талайсыз әңгімелер» кітабынан // Жұлдыз. - №4, - 2008. -15 б.*
- 6 Чудаков А. *Слово – вещь – мир. – Москва: Наука, 1985. – 219 с.*

References:

1. *Kekilbaiuly Ä. Kesek tülğa/Kitapta: M.Mağauin. Kök münar.* – 2004. – 5-b.
2. *Asanov J. Kelisim //Zaman-Qazaqstan.* – 1996. 13 qyrküiek.
3. *Baiandin Q. Ömiridin özindei örnektelgen//Egemen Qazaqstan.* – 2002. - 30 qarasha, 4 b.
4. *Mağauin M. Şyğarmalar jinağy. On üş tomdyq 1960-2002 jji. Birinşi tom.*
5. *Mağauin M. «Talaisyz äñgimeler» kitabynan // Jüldyz. - №4, - 2008. -15 b.*
6. *Chudakov A. Slovo – veş – mir. – Moskva: Nauka, 1985. – 219 s.*

МРНТИ 17. 82

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.64>

Мауленов А. ¹ Нүсіпәліқызы А. ²

^{1,2} Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті ,

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ДҮНИЕТАНЫМДЫҚ КОНЦЕПТІЛЕРДІ МИФОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ЖАҢАША ЗЕРДЕЛЕУ

Аңдатпа

Мақалада ХХ ғасыр басындағы қазақ әдебиетіндегі мифтік архетиптердің жаңғырып адамзат мәдениетіне тың бастаулармен қайта табысқандығы туралы ой қозғалады. Оны Абайдың «Ескендір», «Масғұт», «Әзім әңгімесі» атты поэмаларын талдау барысындағы қол жеткізген нәтижелерінен аңдауға болатыны айтылады. Арғықазақ мифологиясының сол кезең шығармаларына тигізген игі ықпал - әсері бүгінгі күн тұрғысынан қайта зерделеніп, сөз мағынасын түрлендіру сияқты ойлы поэзиясы бар екенінақты мысалдармен тұжырымдалады. Абай шығармаларындағы шынайы жаңашылдық жаңа мазмұнмен байланысты болып келетіндігі, сонымен бір мезетте дәстүрге арқа

сүйей отырып, өнердегі жаңа соқпақтың сұлбасын қалыптастырғандығы қарастырылады. Халқымыздың өткенін бүгінгімен жалғастыратын сан алуандықтың әдеби материалы ретінде қазіргі кезде орын алып жатқан белгілі бір ситуация мен коллизияны мифологиялық параллелдермен оқырманға таныта білуге талпыныс жасағандығы баяндалады. Абай жасаған Ескендір бейнесінің өзге де Ескендір өміріне арналған шығыс дастандарынан, тарихи деректерден ерекшелігі, образда шеберлігі мифологиялық тұрғыдан танылып, адам бойынан табылатын жақсы қасиеттердің білім мен мінезден келетініне ақынның дәлелдемелері арқылы түйіндеме жасалады. Мифтік символизм элементтерін ХХ ғасырдың басындағы қазақ әдебиетіндегі қолданылу ерекшелігіне мән беріледі.

Түйін сөздер: адамзат, қоғам, әлем, мифология, парадигма, фольклор, жаһандану, эстетика, символ, ғылым

Maulenov A.¹ Nusipulikyzy A.²

*^{1,2} Kazakh National University. Al-Farabi,
Almaty, Kazakhstan*

A NEW MYTHOLOGICAL STUDY OF THE CONCEPTS OF NATIONAL WORLDVIEW IN THE WORKS OF ABAY

Abstract

The article tells about the mythical archetypes of Kazakh literature at the beginning of the 20th century, reunited with the new principles of human culture. These works are clearly demonstrated on the basis of the analysis of Abay's poems "Iskander (Eskendir)", "Masgut (Masgūt)", "Conversation of Azim (Әзім әңгімесі)". The positive influence of ancient Kazakh mythology on the works of that period is analyzed from the point of view of today and such qualities as transformations of the meaning of the word are noted. It is proved that the true novelty in the works of Abay is associated with a new content, moreover, relying on tradition, he became the beginning of a new source. Also, the authors of the article tried to convey to the public that the literary material of the diversity that connects the past of the people with today is the current events and conflicts on the basis of mythological parallels. The differences between the image of Iskander created by Abai, from other eastern dastans and from historical facts are shown. The artistic skill of creating an image from a mythological point of view is separately affected, and based on the poet's work, results are obtained that prove that a person has good character traits from upbringing and education. Importance is given to the features of using elements of mythical symbolism in Kazakh literature at the beginning of the 20th century.

Keywords: humanity, society, world, mythology, paradigm, folklore, globalization, aesthetics, symbol, science

Мауленов А.¹ Нүсіпәліқызы А.²

*^{1,2} Казахский национальный университет им. Аль-Фараби,
Алматы, Казахстан*

НОВОЕ МИФОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ КОНЦЕПТОВ НАЦИОНАЛЬНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АБАЯ

Аннотация

В статье рассказываются о мифических архетипах казахской литературы начала ХХ века, воссоединившихся с новыми началами человеческой культуры. Эти работы наглядно продемонстрированы на основе анализа поэм Абая «Искандер (Ескендір)», «Масгут (Масғұт)», «Разговор Азима (Әзім әңгімесі)». Положительное влияние древнеказахской мифологии на произведения того периода анализированы с точки зрения сегодняшнего дня и отмечены такие качества как преобразования значения слова. Доказано что, правдивая новизна в произведениях Абая связано с новым содержанием, к тому ж опираясь на традиции он стал началом нового истока. Также, авторы статьи попытались донести до публики что, литературным материалом многообразия, связывающее прошлое народа с сегодняшним, являются события происходящие сейчас и коллизии на основе мифологических параллелей. Показаны отличия образа Искандера созданного Абаем, от

других восточных дастанов и от исторических фактов. Отдельно затронута художественное мастерство создания образа с мифологической точки зрения и на основе произведения поэта получены результаты, доказывающие что хорошие черты характера у человека от воспитания и образования. Дано значение особенностям использования элементов мифического символизма в казахской литературе начало XX века.

Ключевые слова: человечество, общество, мир, мифология, парадигма, фольклор, глобализация, эстетика, символ, наука

Кіріспе. Бүгінгі адамзат баласы қоғам дамуының жаңа сатыларына қадам басқан сайын, өзінің бағзы ата-баба мұраларының көне бастауларына қайта оралып, әлемді түйсінудің жаңаша тың тұжырымдарын жасауға ұмытылысымен құнды бола түспек. Ғылым дамуы әр замандағы туындаған ғылыми жаңалықтарды объективті түрде бағамдай отырып, дәуір өткелдеріне сәйкес, өзіндік таным позициясын өзгертіп, ғылыми кеңістіктің соны көкжиектеріне жол аша бастайды.

Қоғамдық ғылымдардың даму сатысындағы адамның әлемдегі орны мен табиғат арасындағы қарама-қайшылық пен жарасымдықты шешу, оның ғалам кеңістігінде өмір сүру ұстанымдарын айқындау, сондай-ақ, жалпы дүниеге болмыстан тыс объектілерді қажетсінуде мифологиялық ізденіс парадигмаларын (дәлелдемелерін) керек етеді.

Кез келген ұлттың өзіндік ойлау жүйесі, дүниені қабылдаудағы бейнелеу тәсілдері болады. Ол сан мыңдаған жылдар бойы ұрпақтар санасына сіңіп, әдет-ғұрып, сенім-наным жоралғыларымен мидай араласып кеткенімен, онда сол ұлттың әлемінің ерекшелігін толықтай тануға, сыртқы дүниемен байланыс әрекетін барынша ашық көрсетуге алып келетін ұлт мәдениетінің негізін құрайтын ұлттық дүниетанымы мен құндылықтар дүниесі өрнектеледі.

Әдістеме. Ұлттың ойлау жүйесінің негізгі рухани қайнар көздері: мифті, эпостық- лирикалық жырларды, тәңірлік және шамандықты, шешендік сөз өнерін, ислам діні мен ғылымды, халықтық білім мен халықтық философияны т.б. жатқызуға болады. Бүгінгі жаһандану үрдісі жүріп жатқан алмағайып заманда ұлттық ойлау бағыты қай арнамен жүрмек? Қандай да болмасын асуы қиын кедергілерден өтуі тиіс деген заңды сұрақ туады? Бізді осы әлемдік жаһанданудан алып шығар негізгі ұлттық болмысымыз, ол – Тәуелсіздік идеясы.

Ал, Тәуелсіздік идеясын жүзеге асыруда бізге Абайдың толық адам туралы толғана айтқанасыл мұрасының орны ерекше.

XX ғасыр басында қазақ әдебиетіндегі ақын мен сөз өнері туралы тек М.Көпейұлы ғана емес, оған Шәкәрім де, Сұлтанмахмұт та және басқа да көптеген ақындар қалам тартты. Олардың алдында ғұлама Абай осы тақырыптардың бойындағы ең басты құндылық **«Ақын еркіндігі»** мен **«Шығармашылық азабын»** жаңаша өрнектеп, әдеби - эстетикалық биік тұғырға көтеріп кеткен еді. Біздің бұл мақалада айтпағымыз мифтік шығармашылықтың өткен ғасыр әдебиетіндегі бейсаналылық-поэтикалық мифтік бастау көзге ақындарымыз саналы түрде барды деген ой туындамауы керек. Олардың өз шығармашылығында белгілі бір мөлшерде ұлттық мифтік түсініктерді өзіндік көркемдік құрал ретінде қолданып отырғандығын жоққа да шығаруға болмайды. Мифтік ұлттық таным-түсінік ендігі жерде фольклор аясынан шығып, қазақ қаламгерлерінің алғашқы туындыларында бой көрсете бастағандығы да шындық болмыс еді. Бұл бой көрсету ашық түрде емес, мәтін негізінде бұғып жатқандығын енді-енді сөз ете бастадық. Ол әдеби шығармаларға синкреттік бірлік ретінде XX ғ. басындағы туындыларға арқау бола білді.

Нәтижелер. Шығыстың, қазақтың поэтикалық ойлау жүйесінде сөз зергерлерінің мифологиялық бастаулардан тірек іздеуі жиі байқалады. Аңыздардың жалпыадамзаттық мазмұны мен терең философиялық астарын алғаш ашқандардың бірі - Абай. Ислам өркениетінің құрамдас бір бөлігі болып саналатын қазақ ұлтынан шыққан ғұламалар Абай, Шәкәрім, Мәшһүр Жүсіп, Сұлтанмахмұт және т.б. ағартушылық бағытында Шығыстың дидактикалық-философиялық поэзиясынан нәр алып үйреніп қана қойған жоқ, оны қазақ өмір шындығының әмбебаптық түсінік- танымдарымен шығармашылық ой, түр, мазмұн жағынан байытты. Олар өздері пір тұтқан шығыс шайырларынан үйренген дәстүрлеріне екі жаңашылдық қосты. Оның бірі – сатиралық, екіншісі – соны бейнелілік. Соңғысы туралы М.Әуезов мынандай пікір айтады: «Өлеңдерінде айтылатын ойдың бірталайын жаңа сөзбен таратады» [1, 170-б]. Осындай жаңашыл позицияны Абайдың таңдап алуы тегін еместі, оқырманы шала діни сауатты ортада, сол дәуірдегі қазақ түсінігіне орай жақындығы ескерілсе, екіншіден көркемдігінен үгітшілдігі, насихатшылдығы басым жанр ақынға елін ояту үшін табылмайтын әдеби амал-тәсіл еді.

Ақындардың әдеби-эстетикалық талғамы замана көшінен жоғары болғандықтан бірыңғай символдық-астарлы үрдіске баруына, оқырман талғамының дайын еместігі қол байлау болып, заманның өресіне орай сыршыл лиризм екінші орынға ысырылып, оның орнын үлгі-өнегеге сай – дидактикалық поэзия басып отырды. Жеке дара ақындардың поэзиялық қуаттарын отаршылдық бұғауға қарсы күресу, қазақ елінің азаттыққа ұмтылу сарыны бәрінің бастарын біріктіретін ұлттық мүдде, идеяда топтастырды. Ол мүдде дидактикалық поэзияда жарқын көрініс тапты. Оларды басқалардан бөлектендіріп тұратын ерекшелігі Шығыстық әдеби үлгіні, ауыз әдебиетімен ұштастыра жаңа заманға бейімдей жырлауында. Ақын-жыраулар өмір шындығын жырлаған көркем жинақтаудың өзіндік түрлерін тудырған тұспалдау, сөз мағынасын түрлендіру сияқты ойлы поэзиясы бар екенін еш ұмытпауымыз қажет.

Тағы бір айтатын жайт, көркемдік әдіс қоғамның идеялық дамуының формасы болып табылғандықтан, ешкімнің жеке дара иеленетін мүлкі емес. Мифке иелік етушілікті осы тұрғыдан ұғынғанымыз жөн. Осылайша, біз атаған қаламгерлер тек қана өз дәуірін толық қамтыған суреткер болып қана саналмайды. Осы турасында Г.Ибсен: «Ешбір ақын жалғыз өзі ғана ой соқты бола алмайды. Онымен бірге отандастары да алас ұрады» [2, 653-б.] – деп, орынды ой айтады. Тарихи процестің тұтастығын оның бойындағы қарама – қайшылыққа қарамай, бірін – бірі алмастыратын көркемдік әдістердің өзара байланысын анықтайды. Міне, сол себепті, қаламгерлердің не ана, не мына әдіске өмірді суреттеу үшін бет бұруын таза субъектілік құбылыс деп есептеуге негіз жоқ.

Талқылау. Сол дәуірдегі демократиялық-ағартушы ағым өкілдері мифті таныту үшін уақыт пен кеңістікті пайдаланып Бүгінгі мен Өткен күндер парадигмасын шебер қолданыспен енгізді. Ұлттық рухтағы мифтерді пайдалана отырып бүгін күннің сұрықсыздығын, өткеннің де жарықшақ тұстары бар екенін ашып бере білді. Өткеннің бәрі алтын еместігін өз шығармаларында аңызбен астастыра отырып бейнелеп көрсете білді. Сондай жарқын шығармалардың біріне Абай жырлаған «Ескендір» поэмасын жатқызуға болады. Абай өзіне дейін белгілі болып келген тарихи аңыздың бір ғана керекті бөлшегін алып Александр Македонскийдің озбырлығын, соғысқұмарлығын, дүниеқорлығын әшкерелейді. Ескендір патша туралы кезіндегі алып-ұшпа мадақтау сөз, аңыздарға қарсы оның жағымсыз образын жасады. Ескендірге қарсы ақыл иесі философ жағында екенін көрсетті. Абай Ескендірдің мансапқор, нысапсыз бейнесін баяндайды. Мұндай өзімшіл, қанағатсыз, көзі тоймайтын жаугершіл жанға қарсы өз ақылын айтады:

Мықтымын деп мақтанба, ақыл білсең,

Мықты болсаң, өзіңнің нәпсіңді жең!

Мұндай адамның көзі, нәпсісі тек топыраққа ғана тояды деп, Абай соғысқұмар патшаға көз сүйегін тартып, Аристотельдің ұстамды сөзімен поэмасын аяқтайды.

Бұл поэмадағы Ескендірдің «құдайға бастайтын қақпанын» күзетшісінен алған көз сүйегі сюжетінің түп-төркіні қайдан келгені туралы әр түрлі болжамдар бар. Ақынның ең алдымен шығыс классиктерін, оның ішінде аталмыш эпизодты игеру жағынан өзіне бір табан жақын тұрған Низами шығармасын жақсы білгені күмәнсіз. Аталмыш эпизодта баққұмарлықтың символы ретінде пайдаланылған көз сүйегі жайлы штрихтың ежелдегі еврейлер аңызы туралы талмудқа енген көшпелі көне сюжет екенін білуі де ғажап емес. Өйткені, И.Орманскийдің 1866 ж. жарық көрген «Александр Македонский туралы Талмуд аңыздарын» поэманы жазар тұсқа дейін оқуы да, немесе сол шамаларда Семей жаққа жер аударылып келген зиялы саяси тұтқындардан естуі де мүмкін болатын.

Сондай-ақ, Абай ұлы ағартушы ретінде осы туындысында Александр сынды қолбасшының барша тарихын, оған байланысты аңызды өмірдегі зұлымдық пен адамгершілік туралы үлкен ойын айту үшін пайдаланады. Оның ойы барынша әсерлі, барынша терең [3,12].

«Адамның көзі тоймайды», көз сүйегі ауыр болады-мыс немесе әулиелік істейтін шешімін табады. Абай аңыз сюжетін өз көзқарасын уағыздау үшін пайдаланып, өзінің адамгершілік ойларын танытады. Негізгі қаһарман әрекетін автор өз ойына, өзінің дүниетаным көзқарасына негіздеп бейнелейді. Бұған қарағанда шығыс аңызының сюжеті Абайға тек қызық оқиғаны жай жырлай беру үшін емес, шешуін қажет өткен өмірдің маңызды мәселесін бейнелеу үшін керек болған сияқты [4,74]. Тағы да бір еске алатын нәрсе Ирандықтар Ескендірмен достасып, оны өзінің бір тумасы ретінде тануға тырысады. Абайдан бұрынғы ұлы ақындардың Ескендірді мадақтауының басты себебі осында жатса керек.

Иран елі ежелгі мәдениетті мемлекет. Ол кейінгі ислам халифаттары кезінде де олармен қарым-қатынас жасап, ықпалын тигізгені мәлім. Сонымен байланысты олар пайғамбар нәсілімен туыстық жасап, ислам мирастарына ортақтасқаны және бар.

Орта Азияда Бұхараны билеген Самани нәсілдерін және басқаларын алатын болсақ, Ескендірлі мадақтаудың себебі түсінікті болып шығады. Бұл мадақтауда ислам ақындары Ескендір Зұлқарнайынға құранда айтылған Ғабдолла Зұлқарнайынның қасиеті мен істерін қосып, күшейтіп жіберген. Демек олар екі Зұлқарнайынды қосып, өзінше жаңадан әдеби қаһарман Ескендір жасаған. Осыған мысал: Низамидің «Ескендірнамасында» Ескендірдің ақылшысы Қыдыр болып саналады. Олар тіршілік көзін («Ғайын ал-хайат») іздейді. Ол көздің белгісі өлген балықты салса, тіріліп кетеді. Қыдыр оны табады. Бірақ Ескендір қайта іздегенде таба алмайды. Сол іздеу жолында ол бір тамаша асыл тас тауып алады. Онан көп ғибрат шығады.

Абай Низамидің «Ескендірнамасына» құр еліктеп, қайталаушы болған жоқ. Ол мүлде өзгеше пікір түйін жасап, Ескендір туралы аңыздарды бүгінгі күн шындығымен астарлап баяндауға күш салады. Поэмадағы Ескендір, Аристотель де жай адамдар ретінде суреттеледі. Олардың бойында, сөзінде, ісінде сол кездегі көп аңыздар мен шығыс әдебиетіндегідей асқақ сыр, әулиелік мән жоқ. Абай Ескендір патша туралы өзгеше бітім жасайды.

Абайдың аяқталмай қалған «Өзімнің әңгімесі» дастанының сюжеті бізге араб ертегісі – «Мың бір түн» қаһарманы Шахризада хикаяларының бірінен мәлім Хасан зергердің әңгімесімен ұқсас келеді. Ақын хикаяны түгел баяндамайды. Қапылыста алдауға түскен жас зергердің оқиғалық тарихынан сыр шертеді. Қалайда бай болуға құмартып, оның оңай жолын қарастырып, өзінің үйреншікті кәсібін тастап, барға місе тұтпаған жастың тағдырын танытады. Жас адамға тән аңқаулық, тәжірибесіздік ескертіледі.

Сондай-ақ дүниеқұмар жылпостардың адам өмірімен еш санаспай қыршын жасты алдап, өлімге айдап, оның сүйегін аттап, алтын табудан тартынбайтынын әшкерелейді. Осылайша аңыздың кішкене оқиғасын кемеңгер ақын әлеуметтік мәні бар деген сияқты түсініктер Абайдың мифтік, романтикалық ойларын адам өміріне, шындыққа жанастыра баяндайды.

Абайдың «Масғұты» мен «Өзімнің әңгімесі» шығыс елдерінде көп тараған аңыздар сюжетіне сүйеніп жазылған дастандар. Абайдың «Масғұтының» мазмұны И.Тургеневтің «Восточная легенда» әңгімесімен мазмұндас екенін М.Әуезов көрсеткен-ді. Бірақ олардың арасындағы ұқсастықтың сырын ол – «Ескендірдегі» сияқты, шығыс халық аңызын бұл екі кемеңгер де шығармашылықтарында пайдаланған. И.Тургенев аңыздың сюжетін Джиаффардың зәбір көріп жатқан ақсақалды құтқару оқиғасы ретінде жай баяндай салынған. Ал, Абай аңыз сюжетін жаңа бір лепте, соны шығарма жазу үшін пайдаланған. Масғұт тағдыры өзгеше келелі, зор мәселелерді суреттеуге пайдаланылды. Хикаялық сюжеттен келелі ой, салмақты түйін қорытады. Адамзаттың балаң кезінен жасаған рухани дүниесі боп саналатын мифтер мен мифтік образдар жаңа көркемдік мақсат ғана емес, дәуірінің өзекті мәселелерін шешуде, көңілі толмаған жағдайдан шығудың жолын қарастыруда өзгеріске ұшыратып пайдаланылады. Миф арқылы тарихи дәуірдің рухани дамуындағы басты ерекшеліктері ашып көрсетіледі. Мифологиялық сарындар арқылы жинақталған символдық бейнелер жасалады. Сонымен қатар, дәуірдің рухын бейнелейтін мифтік образдар жасалынады.

С.Қондыбай: «Біз мынау жалған дүниені тек символдар арқылы ғана кескіндей аламыз, өйткені, шексіз ғаламның кескінін де, мөлшерін де, оның қандай материалдан және қандай жолмен пайда болғанын да, Жаратушы иенің оның қалай жасағанын да шын мәнінде көре, біле, тани алмайсыз. Сондықтан осылардың барлығын дапенделерге түсіндірудің ең қарапайым да универсал жолы символ арқылы кескіндеу болмақ. Мифология дегеніміз де – символдар жүйесі [5,34].

Мифтік символизм элементтерін XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетіндегі қолданылу ерекшелігі енді-енді сөз болуда. Символизмді керек жерінде өзінің діни-философиялық поэзиясында орынды пайдаланған ақындар – Абай, Шәкәрім және М.Көпейұлы және т.б. Орыс ойшылы М.М.Бахтин образ – символдардың әдебиетте атқаратын үлкен рөлі туралы: «Образдың символға ауысуы оған ерекше мағыналық тереңдік пен мағыналық даралану үстейді» [6,209-б.] – деген ой айтады.

Біздің ойлау жүйеміз, мифтік метафоралық ойлауға негізделген. Мысалы, сөз қадірін білетін билер, шешендер астарлап сөйлеген. Бір кісі туралы мынау жаман адам деп, олар ашық айтпаған. Оны астарлап береді, оны ол кісі түсінсе түсінді, түсінбесе, оның кісілігінің жоқтығы. Сөз ұлағатын түсінбейтін адам ел билігінен аластатылады. Ой аристократизмі – деген осы. Қазақы ұғымға салсақ, ой зиялылығы. Абайдың шығармалары метафораға өте бай.

Қазақ әдебиетіндегі циклдік уақыт бейнеленуі бастапқыда, әлем әдебиетіндегідей тек сюжетке қатысты болып келді. Онда оқиға тек жаз айларында өтеді. Қыс – түркі мифологиясы үшін зұлымдық символы. Ал, еуропа әдебиетіндегі түбі түркілік сюжеттер мен элементтердің трансформацияға

түскеннен кейінгі қалыптасқан тұрақты жүйесінің сезімдік – символдық мәні былайша қалыптасқан : түн – дамыл алу мен ләззатқа бататын кез; күндіз – еңбек ететін кез, әрі ояну мен жаңа күннің басталуы көбіне – кейде жаңа өмірдің басы да болып табылады.

Дени Дидроның «Данышпандық туралы» мақаласындағы «данышпан адам қашанда өзінің не үшін тәуекел ететінін біледі, осынысына деген ішкі қарсылық пен жаратуын өзінің еш қаперіне алмайды, өйткені, ондай ой оның басында бұрыннан пісіп жетілген» [7,215-б.] – деген пікірі «Ақын» бейнесінің тәуекелшілдігін берудегі Абай, Шәкәрім, және Мәшһүрдің орыс романтиктеріндегі ортақтастық пен айырмашылықты дәл ашып бере алады. Өйткені, орыс романтиктерінің «ақыны» қоғамды өзгерткісі келсе, Абайдың, Шәкәрімнің, және Мәшһүрдің поэзиясындағы «ақыны» – ел психологиясын (құлдық сананы) өзгертіп, бодандықтан арылуды алдына мақсат етіп қойғандығы қозғалады.

Қорытынды. Иассауи туған, Фараби туған топырақ Абай, Шәкәрім және Мәшһүр – Жүсіп арқылы жаңарған исламдық, түркілік, ұлттық идеялармен қайыра түледі. Абай толғаған ұлттық ойлаудың «толық адам» туралы концепциясын ғұламалар әрқайсы өзіне тән ерекшеліктерімен жырлады. Олардың алуан түрлі ой-арналарының бір мақсатта, бір идеядатоғысатындықтары да бар екені әдеби қауымға белгілі. Қазақ әдебиетіндегі сол дәуірдегі қаламгерлердің мифопоэтикалық шеберлігін қалыптастырып мәңгі жасайтын әдеби туындыларды өмірге әкелді. Түйіндей айтсақ, реализм мен романтизм әдістері негізінде қаламгерлеріміз тамаша мифтік нақыштағы әдеби дәстүрді кейінгі ізбасарларына аманаттап кетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Әуезов М. *Әр жылдар ойлары.* – ҚМКӘБ, А., 1959. 208 б.
- 2 Ибсен Г. *Собр. Соч. т.IV, Изд. Гослитиздат М., 1958.365 стр.*
- 3 Х. Сүйіншіәлиев. *Қазақ әдебиетінің тарихы.* – Алматы, Санат, 2006.
- 4 Ж. Тілепов. «Абайдың «Ескендір поэмасы және тарихы» мақала, Абай институты хабаршысы. 1987 ж.
- 5 С. Қондыбай. *Арғықазақ мифологиясы. Бірінші кітап.* - Алматы: Даик-пресс, 2004 ж.404б.
- 6 Бахтин М.М. *Эстетика словесного творчества. 2 – е изд. М., 1986.512стр.*
- 7 Дидро Д. *Эстетика и литературная критика пер. с фр./ сост. Мих. Лифшица; Ред.пер. Черневич,/ М.: Худож.лит. 1980. 659 с.*

References:

1. Äuezov M. *Är jyldar oilary.* – QMKÄB, A., 1959. 208 b.
2. İbsen G. *Sobr. Soch. t.IV, İzd. Goslitizdat M., 1958.365 str.*
3. H. Süimşäliev. *Qazaq ädebietinñ tarihy.* –Almaty, Sanat, 2006.
4. J. Tilepov. «Abaidyñ «Eskendir poemasy jäne tarihy» maqala, Abai instituty habarşysy. 1987 j.
5. S. Qondybai. *Arğyqazaq mifologiasy. Birinşi kitap.*- Almaty: Daik-pres, 2004 j.404b.
6. Bahtin M.M. *Estetika slovesnogo tvorchestva. 2 – e izd. M., 1986.512str.*
7. Didro D. *Estetika i literaturnaia kritika per. s fr./ sost.Mih. Lişşisa; Red.per.Chernevich,/ M.: Hudoj.lit. 1980. 659 s.*

МРНТИ 17. 07. 31

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.65>

Ержанова С.,¹ Жутаева А.²

^{1,2} ал-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ АПОЛИТТИК КӨЗҚАРАС ПЕН ЭСТЕТИКАЛЫҚ ӘСЕР

Аңдатпа

Мақалада қазіргі қазақ прозасындағы автордың негізгі ойы төңірегіндегі көзқарасы мен оқырманға әсерінің өзара байланысы турасында айтылады. Қазіргі қазақ прозасында постмодернизм белгілері мен оған тән штрихтар кеңінен көрініс табады. Соның ішінде аполиттік көзқарас пен эстетикалық әсер автор мен оқырман арасында тығыз байланыс орнатады. Автордың көркем